

A KINCSKERESŐK ISMERŐJE

- 100 éve született Krúdy Gyula -

Amikor Schöpflin Aladár a Nyugatban búcsúztatta Krúdy Gyulát, írásában körvonalazta azokat a jellemző, ítélő vagy tartózkodó nézeteket, amelyek Krúdyval kapcsolatban már ekkor érezhetően éltek és élnek ma is. „A kritika mindig bajban volt vele. Nem illettek rá a megszokott kritikai kategóriák, nem lehetett rá a szokott mértéket alkalmazni. Nem is irtak róla mást, mint föltétlen magasztalást vagy föltétlen elutasítást.” Volt még egy lehetőség – amit maga Schöpflin is választott: elismeréssel, mégis hitetlen csodálkozással szemlélni ezt a pénzt, életet, tehetséget szerencsejátékos módjára szóró Pazarlót, semmi klikkhez nem tartozó, nem gyűlölt és nem istenített független szellemet, kiábrándult különcöt, aki oly végtelenül megvetette a világot, melyben élt, hogy független szabadságát is csak céltalan virágzásnak tudta, és mint hőseit, önmagát is a fanyar ironia csúfondáros tükrében látta. Mintha nemcsak alakjait, de őt magát is elnyelte volna kaján meséinek valószínűtlen világa: utókorából is csúfot űz, már-már elhithet, hogy passzionátus dilettáns volt, „beteg és lábtörötték” mulattatója, akit nem kell komolyan venni, valóságosnak tekinteni, mint az „életet”, az „irodalmat”, az „írót” s más ily fontos dolgokat. Vagy inkább fordítva igaz: az „élet”, az „irodalom”, az „író” volt valószínűtlen, hamis abban a korban, melyben ő véleményt mondóan a „valószínűtlenségbe” menekült?

1921-ben így világította meg, mire utal *Bukfenc* című novelláskötetének címadása: „*Bukfencet kell már vetnie ennek a mostani világrendnek, hogy megint szép emberek jöjjenek a földre...*” Bukfencet vetett, illetve tótágast állt világrendben érezte magát, melyben az értékek, az eszmék, az élet felfordult valóságát a művészet is csak „bukfencel” ábrázolhatja. Aligha kérdés, melyik aktuális történelmi bukfencre utal Krúdy 21-ben, mikor két év előtti magaviseletéért hazaarúlással, szándékos rosszhiszeműséggel, a nemzeti múlt meggyalázásával vádolta a hivatalos sajtó (saját szempontjai szerint: okkal). – „*Meg kell semmisíteni Magyarország történetét 1867 óta. Ez volt a legaljasabb korszaka a magyar nemzetnek*” – írta 1918 végén. „*Tudtuk, hogy bús, becstelen kártyás élet a történelmi múltunk nagy része, hogy mindig a szegénynek volt igaza s nem az úrnak, hogy papírmasé ideálokat emeltünk oltárnak, hogy főként rossz emberek sorozata az a gyűjtemény, amelyet történelmi arcképcsarnoknak neveznek... mégis hiába kerestük eddig a könyvet, amelyben megtaláltuk volna a kakukktójásból költött nemzeti ideáljaink igaz történetét... Itt tíz esztendeig nem lehet egyebet írni se regénybe, se szindarabba: mint Magyarország történetét, mostani napjait*” – folytatja 1919-ben. Véleményéből semmit sem tagad meg a forradalom után; ha előbb úgy tudta, „*egy rabszolgaságból, árulásból élő nemzet paráználkodott itt politikai elvetemültségében*”, a 20-as években érezheti csak szavai súlyát igazán. A forradalmak bukásán kelt kiábrándulása valami indulatokon és kétségbeesésen túli, megrázó ítéletbe és önitéletbe csap át. „*Mindnyájan meghaltunk, kedves Laci* – írja 25-ben Hatvanyanak. – *Gögösek voltunk az irodalmunkra, hencegtünk temérdek értékeinkkel... Talán az egy Adyn kívül senki sem maradott meg a mi korunkból, ő is csak azért, mert idejében meghalt. Ha valaha föltámad még a magyar irodalom, ott kell folytatni, ahol 1918-ban abbahagytuk – nyomuk sem maradt meg ezeknek az esztendőknél*”; így visszhangozza a Petőfi halálának évfordulóján, 1920-ban irt szavait: „*lealázottságunk*”, „*koldus nyomorunk*”, „*vakolat és ablak nélküli lelkünk*”, „*őszi légy téntergésünk*”

szellemi, erkölcsi sivárságáról. Nem marad mégse más, mint írni, végre az igazat, a nagy regényt megírni. „*Benne az ó-Magyarország, benne az új-Magyarország, és a legújabb Magyarországból csak annyi, amilyen lapidáris egy sírfelirat szokott lenni.*” Milyen lehet az a mű, mely az alapját képező létezőre vési föl a sírfeliratot? De *létezik*-e ez a kiegyezéscs-millenniumos-szegedi világ, történelmestül, ideálostul, irodalmastul, ha kihullott az időből, ám meghalni sem tud? „Megöltük és kibőnőztük magunkat” – írta Ady, s írhatná Krúdy, csak nem múlt, hanem folyamatos jelen időben. A különbség nem kicsi, de éppen ez segíthet Krúdy helyzetének, szemléletének, írói magatartásának különösségét megértenünk.

Krúdy megérte azt az időt, mikor – úgy érezhette – *Az idő rostájában* Ady-jóslata beteljesedett, a hihetlenségig tökéletesen; hiszen nem végítélet a forradalomtalan pusztulás, hanem élhetetlen élet, tengés csupán. Örökkévalóságra berendezkedett kísértetlét; mert a létezőt könnyen el lehet pusztítani, a fantom azonban megfoghatatlan. A fantomlétre érzett rá Krúdy, ennek megnyilvánulásait ábrázolta fölényes-érzékenyen, műveinek világa ez a „valószínűtlen” világ. Az előbbi idzetekben is rátalálunk azokra a magyar történelem „*legaljasabb korszakát*” jellemző kulcsfogalmakra, képzetekre, metaforákra, melyek regényeiben és novelláiban is főszerepet kapnak. A magyar valóság minden ízében a léttelen létezés világa, kifordított világ. Áruláson alapul, paráznaságon, kártyás felelőtlenségen, papírmásé hamisítványokon, kakukktojásból költött nagyságon, délibábos henccegésen. Röviden: hazugságon és csaláson, méghozzá önhazugságon és öncsaláson. Így van árulkodó jelentősége annak, hogy Krúdy hősei álmodozó illúziókergetők, váltóhamisítók, hamiskártyások, kincssásók, kerítők, házasságtörő nők, szerelmi szédelgők, hivatásos svindlercek, delirizáló alkoholisták, trapézművésznők, komédiások és jósnők – valamennyi foglalkozásra, magatartásra jelképesen a „más, mint ami” bukfence jellemző. Elmondták már Krúdyról, hogy „a magyar romlás virága” volt, egy évszázados nemzeti katasztrófa lassú örvényében bomló világ széphangú éneke és ítéelője. Csakhogy mindaz a gordonkázó, mélabús, nosztalgikus szépség, kecses fátyolredőkbe vont élet, amely – Szép Ernő szavával – „oly finom, mint az életről való képzelet”, a szívárványosan gazdag, bűvös líra, amit Krúdyban évtizedek óta felfedezni szokás – vajon ez a szüntelen szépség is: az-e, ami? S nem a délibábos illúziók, hamis ideálok, a „*fantasztikus tervek, légvárak szépen kicirkalmazott remények, édesded ábrándok*” velejéig valóságellenes, rontó működésének bemutatása? A delirizáló-agonizáló „történelmi Magyarország” életformává vált ábrándos öncsalásának, csodakergetésének, „Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország...”-bódulatának iróniával, groteszkkel átvillanyozott, leleplező képe?

Krúdy szépségeire mindig érzékenyebb volt a fül, mint iróniájára, pedig a kettő nála nem él külön létet, egyiknek a másik ad értelmet. Emlékezésben, képzeletben csapongó líraiságáért minősítették már Proust rokonának, különös időjártékáért emelték Bergson mellé, szó szerint értelmezett történeteieért vélték fajtája-mentő, álmatag dzsentrinek; iróniájáról érdemben szinte senki nem írt Szauder Józsefen kívül, aki talán a legtöbbet tette, hogy Lehár Ferenc és Proust között Krúdy valódi, megérdemelt helyére kerülhessen. Ritkán méltányolt, máig el-elfelejtett iróniáját mellőzve Krúdyból éppen Krúdy vész el: a kiélt magyar feudalizmus legalattomosabb, legtovább élő fertőzetének, a nemzeti és egyéni önáltatásnak, szédelgésnek páratlan ismerője és remény nélküli ábrázolója.

Életművében a határozott társadalomkritikát vitán felül elismerni szokás a kései művekre korlátozva. *A Három király* történelmi trilógiájában (kivált a *Mohácsban*), *A tiszaszlári Solymosi Eszterben*, a *Valakit elvisz az ördögben* és az *Etel király kincseiben*, az 1925-től haláláig tartó „realistább” korszak néhány élesen kritikai remekében. Kétségtelen, hogy ezekben a művekben valósítja meg tematikában is szembetűnően az 1919-es felismerést: kitarotni írni „*Magyarország történelmét, mostani napjait*”. A *Három királyban* a történelmi svihákságot, hamiskártyás áruitást, „*vakolat és ablak nélküli lelkek*” sokaságát, a „*lógós szomorúság*” magavesztettségét ábrázolja, s a pusztulás, a máló-avatag, repedt-márvány romlás, az elkoszosodás és világvégi szegénység olyan csontig ható rajzát teremti meg a korszakos erkölcsi-

szellemi szemétdomb kifejezésére, amilyen kevés van – ha van – a magyar irodalomban. Solymosi Eszter történetében az előítéleteibe betokosodott, semmiresejő tudományokban világszó, kocsmasztal melletti szittyá gögtől bőfőgő „történelmi magyarság” önfelcmlő hazugságainak démoni, agresszív arcát mutatja meg. De kora hihetetlen történelmi anakronizmusát, a tótágast álló világtrendet a két szatirikus dzsentriregény ábrázolja legmélyebben.

A *Valakit elvisz az ördög* és az *Etel király kincse* cselekményében is a délibábkergetés szatirája: mindkettő fantasztikus, ábrándos mese – ahogyan történelmi hivatását, nemes cselekvéseit a történelmi osztály elképzeli. Előbbiben Alvinczi Eduárd indul el vörös postakocsiján, hogy megmentse a pusztuló középosztályt, felvásárolja a nyírségi dzsentrik hamis váltóit. A másikban Alvinczi alpáribb alakmása, a nyíri Szabolcs vezér indul el Kótaj, Buj, Geszteréd vályogvető cigányoknál is züllöttebb és iszákosabb ősmagyar uraival, hogy kiássa Attila király mesebeli kincset, melyet az egyenesen a bajbajutott utódok megsegítésére rejtett a Duna medre alá. Alvinczi új honalapítónak, új István királynak tudja magát, Szabolcs vezér a „*harmadik honfoglalás*” Árpádja: íme a „nemzeti önismeret”. Az önismeret rajza azzal lesz teljes, hogy illúziós terveik, céljaik felé vezető útjuk is csődbe fullad. Mikszáth gavallérajai még maradéktalanul, játékszabályaik szerint hüen végigjátszhatták életábrándjukat, s ha szemfényvesztés volt is, abban legalább mestermunkát végeztek. Szabolcs vezérék még dőre kincskeresésüket sem tudják végigjátszani, nem mintha nem lehetne találni egy álkincset, hanem mert tespedésük képtelenné teszi őket, hogy bármit elvégezzenek, amit elkezdtek. Másrészt: délibábos reményeiket is így hosszabbíthatják az idők végéig. Dolgavégezetlen hagyják ott, felejtik el a nagy tervet az útszéli kocsmákban – annál nagyobb, apprehenzív öntudattal – és megkönnyebbülnek „Bercsényi gróf” felmentő hazugságától (a kincset már elvitték a cigányok, s kezükben égi átokként kővé változott), hiszen így megússzák a fáradtságot, és történelmi rosszsorsukra kenhetnek újból mindent. Alvinczi, Szabolcs vezér „tisza idealista” párja, látszólag azoknak a gazemberségébe bukik bele, akiket megmenteni akart. Végül a nyírségi dzsentri-világra – a kor középosztályára – Krúdy-nak ez az eltévedt lovása, letragikomikusabb kísértete mond ítéletet („*Valakit előbb-utóbb elvisz az ördög ezen az úrhatnám vidéken*”), de a szatira éle nemcsak mélyebbre hatol ezáltal, Alvinczit is leleplezi. Szauder József mutatott rá, hogy a *Valakit elvisz az ördög* a *Holt lelkek* tudatos parafrázisa. Holt, ördög prédájára vetett lelkek a nyírségi vegetálók és Alvinczi, a magyar Csicsikov, aki ugyan nem tudatos, számító gazember, sőt – jótakaró, lelkesült idealista, mégis, lelkesültsége oly hazug ábrándon, a valóság oly tragikus félreismerésén alapul, hogy következményeiben objektíve életellenesebb, mocskosabb, mint Csicsikov üzletelése. Erre épp Alvinczi útjának eredménye, kiábrándulásakor is megőrzött illúziója vet fényt. „Ha Csicsikov ügyvel-bajjal szerzett is magának „holt lelkeket”, Alvinczi Eduárd már hamis váltókat sem tud vásárolni a halálba züllő nemesektől: nem adják ki kezükből, mert – büszkének rájuk, mert – megszokott módon élnek belőlük, mert – züllöttségük már a váltóhamisítás szintje alá csúszott” – írja Szauder. Ahhoz is lusták és tehetségtelenek, hogy fúrge sviháksággal tartsák el magukat, a hamis váltó lesz foggal-körömmel védelmezett kutyabőrük, felsőbbrendűségük biztosítóka, az igaz magyar virtus záloga. Alvinczi hamis ideálja látszatra, érzelmi színzetében más. „*Hol vannak azok a szép szomorú emberek, akik önhibájukon kívül veszítették el az őseik vagyonát, biztos fedelüket, családjuk jövődjét és a maguk jelenét*” – kezdi ábrándos, eufémisztikus példalózását az ideális múltrol, észre nem véve, hogy olyan tulajdonságokat glorifikál, melyek az általa is megutált utódok alpáriságában nyerik el végkifejletüket. A fokosmarkoló kocsmatöltelek, dohszagú bibircsökgyűjtemények, „kvitt a hurka” honfiideálok ugyanarra az öncsalásra alapítják világszűrségük, jobb sorsra érdemességük öntudatát, mint amelynek patinásabb, szubjektíve nemesebb – így: alattomosabb – változatát ő maga képviseli. Alvinczi kiábrándul – nem a maga hazug illúzióiból, hanem a valóságból; a nyíri kisuraságok meg kiábrándulnak a „nagyzoló” Alvinczi valóságából, noha szivárványos reményeik be-

töltét várták a megmentőtől. Marad hát minden a régiben; Alvinczi más tájakra indul postakocsiján a történelmi zengésű sóhajjal – akár Szabolcs vezér –, hogy ismét „nem rajta múlt”, cipeli tovább sorsverte nagysága hiedelmét, mert a valóság tükröt tartott ugyan elébe, ő mégis a valóságra lett dühös, nem önnön beteges vak-ságára. Hogy Alvinczi kísértetjárása, Szabolcs vezér kincskergetése betegség, valóságellenes, életellenes torzulás, azt az *Etel király kincse* utolsó bekezdése hirdeti (egy kívülálló levelének soraival, melyben az a Szabolcs úr eltűntén bánkódó pesti ismerőst vigasztalja): „Az ön kétségbeesésével szemközt határozott szerencsének nevezhetem a kinczsásó eltűnését, mert az ilyen emberek betegségghordozók, akik járványt hordanak magukkal, amellyel megfertőzhetnek mindenkit, akinek a közelébe beleoltják mindazokba, akikkel szót váltanak a maguk örültségéről. Előbb-utóbb továbbadják a ragályt, mint a pestist vagy bélhurutot... Ön szerencsésnek mondhatja magát, hogy a kinczsásótól megszabadult, amit többi pesti barátainknak is kívánok.” Pontos kulcs ez a dzsentriregények iróniájának zárjához (ha még szükség lenne rá), de Krúdy ironikus ábrázolásához szélesebb érvénnyel is. Mert az irónia már korábban sem hiányzott műveiből.

A *Vörös postakocsi*ról 1913-ban recenziót író Ady jól látta, hogy a „vörös kocsi” olyan átfogó szimbólum, mely a Krúdy-világ „nagy társadalomtalanosságának” hordozója; annak kifejezője, hogy míg alakjai „a társadalmon kívül bitangolnak” – épp ezzel leghívebb reprezentálói társadalmuknak. Ady ismerte föl először azt, amit a később hagyományossá lett Krúdy-képpel (a romantikus-biedermeier mesélő elitét vagy felmagasztalt képével) szemben Bori Imre újított föl az utóbbi időkben (1974-ben) polémikus hévvel, legfríssebben meg Kemény Gábor emelt ki (1976-ban), hogy a *Vörös postakocsi* bizarr, álmatag világa nem romantikus múltnosztalgia kifejezője, hanem egy szüntelen ábrándokba révült világ valóságának ironizáló bemutatása. Ady szavaival: „a nem-valószínűség” Krúdynál „a művész legmélyebb élet- és magalátása”. A csipkefodor-libegésig fokozott finomkodás, édes-melankolikus szenvelgés-szenvedés – Rezedáé vagy Szindbádé – koruk valószínűtlenségének valóságát, saját irrealitásuk realitását ábrázolja. Nem a közvetlen szatíra célzatosságával, de társadalmi érvényű művek a postakocsi-regények, a Szindbád-novellák és társaik is. Alvinczi postakocsija Rezeda úr pesti világában is otthonra lel, nem kerül konfliktusba vele. A „honmentő” csupán egyik arca Alvinczinak – másfelől ő a nagy szerencsejátékos, a kor nagyszabású spekulánsa, aki bár libériás inasokkal jár, mert a vonat csak kereskedőknek és kupeczeknek való, megjelenik időnként Pesten is, hogy a megvetett kupecck, kereskedők vagyonát elnyerje a turfon. Alvinczi de genere Gut-Keled váltókkal spekulál, részvényekkel kereskedik Indiától Londonig, Bécstől Nagykovácsig, lovat futtat Epsomtól Alagig (ügynökei révén persze), hogy kirgiz selyemkaftánban üldögélve medvebőrös szobájában Medici Katalin rózsafüzérét morzsolgassa, Viktória-aranyakat vessen toprongyos tisztelőinek, hódolatban részesüljön Madame Louise „barátságos házában”, bejárhassa ősei kastélyát szíve bálványával, Montmorency hercegnővel, aki francia királyoktól származik, egyébként pedig Stümmer Lotti néven mutogatja a harisnyakötőjét valamely tánckarban. Alvinczi tehát otthon van azon a Pesten, ahol „amerikai verseny keletkezik” üzleti vállalkozások között, ahol a „kávéházak negyedévenként cserélnek gazdát”, ahol mindenki azon töpreng, hogyan nyúzhatná le klienseiről az utolsó bört is, ahol száz és száz elegáns dáma sétál az utcán, „aki nem tudja, hol fogja lehajtani a fejét éjszakára”, ahol a jókedvű, divatos urak „lehetséges, épp rablógyilkosságon vagy betörésen gondolkodnak”. Nemcsak a Nyírségben nagyúr Alvinczi, hanem a részvényesek közt, a lóversenyen, a kávéházakban, a nyilvánosházakban is; Buda minden polgárasszonya és Pest összes trapézművésznője, tőzsdeügynöke és hamiskártyása az ő kegyeire pályázik, titkára lesz Rezeda Kázmér is, „korunk hőse”, aki mint „az élet szeretetre méltó gibicei, halk csodálkozással kíséri a hazardőrök verejtékes munkáját”, és a nagyúri szemfényvesztés megbúvóltja lesz.

Krúdy regényeiben gyakran két szálon fut a cselekmény, két főhős érintkező, összefonódó élete fonalán. Gyakran áll Alvinczi mellett Rezeda (vagy Patkó Bandi),

Szomjas Guszti mellett Józsiás, Almos Andor mellett Végsőhelyi Kálmán stb.: a múlt kisértetnemzedéke mellett a jelen elveszett nemzedéke. Együtt fejezik ki a kort, egyformán otthonosak benne, miközben elvágó hontalanok; mégsem egyformák, csak összetartozók, mint a fantomélet királyai és hoppon maradt gibicei. Egyfajta betegséget hordoznak – másképp. Az elveszett nemzedék rosszul érzi magát a honmentő történelmi ábrándozók és a szélhámós üzleti spekulánsok együttes történeti elmaradottságában, az anakronisztikus haladottságban: a magyar feudálkapitalizmus valószínűtlenül ambivalens világában. Rezeda, Józsiás (ugyanígy Szindbád) gyökértelesen bolyongó. Megvető félreállásuk a kilátástalanságból ered; egyszerre csömörlöttek meg jelenükben múlttól és jövőtől, az utóbbitól csak igazán. Hisz jövőként arra a „jobbira” számíthatnak, amit a jelen gyalázatosságában már megtanultak nem kívánni. Ez a jövőtlen jövő, a valóságos élet perspektíváitól való megfosztottság teszi őket partravetett különöcké, akiknek a cinikus mindentudás és mindent megvetés elégtétele marad. Életük játék csupán az étellel, melyben csak képzeletük síkján szeretnek jelen lenni, valószínűtlenségéből ábrándjaik „valóságába” menekülnek. Művek hosszú során keresztül egyetlen tevékenységet üznek: a szerelmet. Az életnek ez az az intim szférája, ahol a kor pusztítása az egyénben a legmélyebben megmutatható. Rezeda és Szindbád félreálló gibic-természetéből egyébként is adódik, hogy kivonják magukat (valódi énjüket) minden tevékenységformából, melyben a külvilág közvetlen erőszakot követhet el rajtuk, illetve ilyenekben csak szemlézőként vesznek részt. Ahol teljesen jelen vannak, ahol egész énjüket, sérülékeny emberségüket még kipróbálhatják, az a mélybe rejtett érzelmek világa; a szerelem az utolsó lehetőség, melyben a kivonuló különök még kapcsolatot vél találni a valódi étellel. Törvényszerű persze, hogy ez a körtünet-szerelem kudarcot vall, teljesség helyett soha-nem-teljesülésbe, a boldogságkeresés csódba visz. Rezeda vagy Szindbád szerelmei nem bírják el a sóvárgásnak, életvágynak azt a terhelését, mely rájuk méretett. Kapcsolataik valósága (a csalások, praktikák, veszekedések, zsarolások, csábítások alpárisága) mégiscsak a nemkívánt világból való, és menthetetlenül fanyar komédiába fullasztja az ábrándos érzelmeket, amikkel a szerelemjászok vágyaikat kiszinezik. Egyikük szerelmeiben sem valósul meg más a sirig tartó, végzetesen szép és nagy szerelemből, mint a színjáték, a nagy illúzió: önhitető szenvedélyeskedés, poetizált ábrándozás, retorikus széptevés, biedermeier konvenciók (mélabús színhelyek, női creklyetárgyak – harisnyakötők, imakönyvek, hajtúk – kegyeleti gyűjtése, töltött revolverek és öngyilkos búcsúlevelek feletti szenvedés). Így lesz a pótlékká züllött szerelemnek – házasságtörésnek, szédelgésnek és prostitúciónak – éteri szerelemmé alakoskodott ábrándja csaló, életszépítő hazugság. Rezeda, Szindbád, Józsiás vagy a *Gázláng* Edmundja, a *Tótágas* Levrey Konstantinja tudja ezt, mégsem akarja tudni. Cinikusan ismerik szerelmeik valóságát (nem úgy, mint Alvinczi és széles rokonsága), tudják, hogy nagy szenvedélyeik színjátéka Madame Louise házába való és csalásaikat kendőzi. De azt is tudják, hogy eltemetett jobbik énjük, megtagadott jogos vágyaik, emberi érzelmek: maradék valóságuk ad benne hírt magáról, ha olyan torz és terméketlen formában is, amilyet az operettideálókért rajongó külvilág kényszerít rájuk még szobájuk és magányuk mélyén is. Hazudozásaik mélabúja, érzelmek valódi vággyal árnyalt cinizmusa lesz felemás „különb” voltuk záloga, védekezésük a látszat és nagyozolás buborékvilágában. Szüntelenül ironizált érzelmes-szép ábrándjaik időtlen ideje (Szindbádnak „*Valami olyan időt mutattak az órák, amilyen talán soha sincs*”), repülőszönyeges és más elutazásaik, százéves fiatalságuk kortalansága annak a társadalmi látszatvalóságnak lelki lenyomata, melyet a nyírségi és a pesti idő egyidejű irrealitása, a honmentő-ügynökölő postakocsi utazása, a százhusz éves Alvinczi kísértete fejez ki, s melynek maguk is kárhozott részesei.

Szindbád, aki – társadalmá léttelen létre oly jellemzően – megjárja az életet, majd a halált, s innen oda, onnan ide szökni kényszerül, mert élni se, halni se tud, utolsó utazásának paradoxonában fogalmazza meg legborzongatóbban az egyénnek és kornak ezt a viszonyát. A nagybeteg Krüdy utolsó műve, a 33-as keltezésű, posztumusz *Purgatórium* a „mért nincs bűnöm, ha van” rémült kérdését visszahan-

gozza. Az ideggyógyintézetben szenvedő, vízióiban hajánál vonszolt, pokrócba kötött, lovasrendőröktől taposott, megfigyelt és elárult Szindbád, miközben szenvedéseiben társadalmi megnyomorítottjaival azonosul (ahogy Szauder József emlékeztet rá), arra a következtetésre jut, hogy vagy ő a méltán fenyített, szörnyű bűnös, vagy a vele kegyetlenkedő világ. S elfogadja bűnösségét, hogy ezzel ítélje a világot. Bűne hasztalan keresésével fokozza hánykódó szenvedéseit, de mikor végül lábadozva távozik a gyötrelmek és a gyötrődőkkel való mélytudati azonosulás purgatóriumából, régi önmagára jellemző paradoxonná enyhíti a korábbi alternatívát, s az ironia könnyedségével tűnődik azon, hogy talán nem más ő maga sem, mint „*egy vén, talaját vesztett szélhámos*”, aki mindenével – életével, halálával is – „*csak huncutkodni akart*”, de a még nagyobb szélhámosok elbántak vele.

Krúdy alteregói egy reménytelenségbe zuhlott, bántóan irreális társadalmi állapot tipikus lelki körképét mutatják. E különre ábrándjaikkal is kopott senkik, szelíd nevetségességükben is különbek, passzív undorukkal is cinkosok, cinkosságukban is tiltakozó áldozatok olyan társadalmi jelentésű reakciótípust képviselnek keserű megrendüléssel és illúziótlan, kemény ironiával, mely rejtett önitéletté teljesedik, és Krúdy különös, „komolytalan” írói önszemléletét is magyarázza.

Ez a mű, ez az írói magatartás eleve csúfot űz minden tömjénezésből, világ-nagyságokhoz mérő értékelésből, mely őt ugyan nem érti meg, de nevében keresi „világirodalmiságunk” elrejtett kincsét. Csúfot űz „komolyan vevése” másik végletéből is, a humort nem ismerő, militáns kritikából, mely szó szerint veszi az író látszatait. A szélsőségek egyformán érzéketlenek a fölényes komolytalanság művészeire, mely Krúdyt élteti. Centenáriumára próbakő lehet: sikerül-e valódi értéke szerint tisztelnünk a hamis ünnepek gúnyos-keserű krónikását.

KISS DÉNES

Balladás ősz

1

*Szívemre fészkelt az ősz babonája
károgó torkú tekete madár
Felhőket kerget szárnyzuhogása
Óreganyám kendője foszlik a tájra
Nem a házunk nem az otthon
ahova hazavár*

2

*Pompás elragadtatása múlásnak
aranyveretű koszorúja
az ősz Szentmihály lovának
Lelőtt s arcrabukó levelek hőreje
tűz-vörheny a hegyoldalon
Gyönyörűség hamis pénze
veled kell eljátszanom
Mosolyom élével kettészelt szomorúság
október füstje fájdalom*